

ВІДНОВЛЕННЯ ПОБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 рр.)

© Дещинський Л.Є., 2012

Розглянуто відновлення побудови Української держави та встановлення дипломатичних відносин в період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

In this article the foreign activity of Ukraine during the Tcentralna Rada is analyzed.

В історії кожного народу є такі періоди, коли перед ним постають доленосні завдання, від виконання яких залежить його подальший розвиток та існування. Саме у такі періоди надзвичайно актуальним стає звернення до історичного досвіду минулого. Його знання не лише відкриває перспективи у практичній діяльності, а й дає змогу уникнути помилок, допущених у минулому.

Тепер ми усі є свідками проголошення незалежності України і її подальшої розбудови. Хоча цей процес супроводжується труднощами, але є об'єктивно невідворотним. Однак незалежність України без національної армії і зовнішньополітичних відносин є неможлива. У зв'язку з цим ми повинні кинути хоча б побіжний погляд на історію становлення української державності та її зовнішньополітичних відносин у 1917 – на початку 1918 рр. Звернути при цьому увагу не просто на історію розбудови української державності, але й на її уроки, можливо надто трагічні і надто суворі для нашої державності, щоб не повторити їх ще раз.

Як відомо, в 1917 р. розпочалося відродження нашої державності, у цих умовах її рушієм були українські політичні сили, що вийшли з підпілля, і українські солдати Південно-Західного, Румунського фронтів і Чорноморського і Балтійського флотів.

З перших днів після повалення самодержавства в Україні розгорнувся масовий рух за повернення їй державного суверенітету.

19 березня 1917 р. у Києві відбулася 100-тисячна демонстрація під гаслами: «Автономію Україні», «Вільна Україна у вільній Росії», «Хай живе самостійна Україна з гетьманом на чолі». Однак, ні Тимчасовий уряд, ні ради, ні російські політичні партії не готові були до відновлення української державності. 3–4 березня 1917 р. у Києві була організована Українська Центральна Рада (УЦР), яка об'єднала представників головних українських політичних партій, зокрема Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Української партії соціал-федералістів (УПСФ), а також багатьох безпартійних прибічників українського національно-державного відродження. У перші дні діяльності УЦР налічувала невелику кількість членів, а восени 1917 р. – близько 800 осіб. Центральна Рада була справжнім представником українського народу [1].

У Центральній Раді були прибічники автономії України у складі Росії і прибічники негайного проголошення незалежності. Один із самостійників – Микола Міхновський – був серед співзасновників Центральної Ради. Між автономістами й самостійниками точилася постійна боротьба, яка знижувала загальний потенціал українського національного руху.

Урешті-решт самостійники погодилися на верховенство в Центральній Раді автономістів. Вони сподівалися, що розвиток подій змусить їх переглянути свої погляди і погодитися на підтримку курсу на самостійність.

Керівником (головою) Української Центральної Ради був обраний Михайло Сергійович Грушевський, видатний український історик та політичний діяч. 1917 р. він належав до партії українських есерів. Із самого початку діяльності Центральної Ради М. Грушевський стояв на

автономістських позиціях, наголошуючи на тому, що «українці не мають наміру відривати Україну від Росії ..., а хочуть тільки, щоб вона ні в чому не обмежувала їх свободи і самостійного національного життя» [2]. На цих самих позиціях стояв інший керівник Центральної Ради Володимир Винниченко, відомий письменник, член Української соціал-демократичної партії. Відомими діячами Центральної Ради були також Б. Мартос, С. Петлюра, І. Стешенко, П. Христюк та ін. Думки, співзвучні М. Грушевському, висловлювалися і на грандіозній маніфестації у Києві 18 березня 1917 р., на квітневому Всеукраїнському національному конгресі та на Всеукраїнських військових з'їздах у травні й червні того самого року [3].

Тому не дивно, що у перших трьох Універсалах УЦР про незалежність не йдеться. Зокрема, у першому з них наголошувалося: «Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має сам порядкувати своїм життям» [4]. Так само і в II Універсалі підкреслювалося, що УЦР і далі стоїть за автономію України з Росією [5]. Навіть у III Універсалі, прийнятому вже після Жовтневого перевороту у Петрограді, в якому проголошувалося створення Української Народної Республіки, остання усвідомлювалася саме «в федеративній Росії» [6].

Сьогодні ми є свідками того, коли здійснилася віковична мрія українського народу про утворення своєї незалежної держави. Однак шлях до проголошення самостійності був важким і тернистим не лише тому, що Україна воскресла із небуття у хаосі війни, руїни. Найстрашніше було те, що після втрати своєї державності, шаленого шовіністичного і поліцейського погрому, масового геноциду, якого вона зазнала від Російської імперії і більшовицької тиранії, у нації почало зникати почуття державності, розуміння необхідності існування незалежної держави як гаранта національного самозбереження.

Провід в особі УНР та її лідерів М. Грушевського та В. Винниченка, всупереч об'єктивним процесам, дотримувався федералістичної концепції української державності. Без сумніву, це була трагедія для української нації. Навіть у листопаді 1917 р., коли в Росії владу захопили більшовики і на теренах колишньої імперії постало багато молодих національних держав, лідери УЦР не зважилися взяти відповідальність на себе, а саме: проголосити і очолити побудову самостійної незалежної Української держави. Навпаки, своїм III Універсалом від 20 листопада 1917 р., коли в Росії владу захопили більшовики, УЦР проголосила утворення Української Народної Республіки у складі федеративної Росії, якої насправді уже не існувало. Це мало фатальні наслідки для української державності.

По-перше, більшовики, захопивши владу в Росії, відразу взяли за насадження тоталітарного режиму. УНР як демократична держава із законно обраним народним урядом ставала їм на перешкоді, її існування навіть у федеративному зв'язку з Росією не давало жодної можливості більшовикам утвердити на території колишньої імперії свою диктатуру, яка б забезпечувала їм абсолютну і безконтрольну владу. Усе це вело до зіткнення двох протилежних сил.

По-друге, формальний федеративний зв'язок з Росією у цій боротьбі, що почалася між УНР і більшовицьким Раднаркомом, надавав їй суто внутрішнього характеру, як суперечки між різними політичними угрупованнями однієї країни. Це утруднювало саму організацію боротьби, оскільки юридично не давало підстав вважати її на міжнародній арені міждержавним конфліктом і надати ззовні допомогу Україні у цій нерівній боротьбі [7].

По-третє, коли 16 грудня 1917 р. більшовицька Росія оголосила війну Україні, чад імперського запаморочення у головах окремих лідерів УЦР почав вивітрюватися і вони стали на ґрунт національної державності і усвідомлення своєї місії перед українським народом.

Наскільки підступною була політика більшовиків щодо національно-визвольного руху в армії, свідчить наказ більшовицького головнокомандувача прапорщика М. Криленка від 10 грудня 1917 р., тобто за тиждень до офіційного оголошення більшовицьким Раднаркомом війни УНР. У наказі зазначалося: "Беручи до уваги, що формування національних полків визнається невід'ємними правами кожної нації, які населяють територію Російської Республіки, формування національних полків може мати місце лише за умови проведення в їх внутрішньому устрої тих же принципів, на яких перебудовується в останній час російська революційна армія" [8].

Враховуючи те, що у цей період український військовий рух у російській армії був наймасовішим і найорганізованішим, стає очевидним, що цей наказ спрямовувався, передусім, проти нього. Адже у колишній царській армії Росії у 1917 р. нараховувалось понад 2,5 млн. українців, які вже у березні–квітні почали організовуватися в окремі українські частини [9]. Для координації своєї діяльності вони об'єднувалися у полкові ради, які склалися з 10–12 осіб і були постійно діючими органами у діючій армії. Згодом українізація російської армії набрала широкого розмаху і восени 1917 р. в українізованих військових частинах нараховувалося понад 1 млн. українців. Однак через безвідповідальність тогочасного державного керівництва, вони навіть не були внесені до реєстру. Тому більшовицький Раднарком робив усе від нього залежне, щоб нейтралізувати українізовані частини, в яких він вбачав реальну військову силу, здатну виступити на оборону УНР. Між тим під боком самого Петрограда і в самому місті у той період перебувало в українізованих частинах понад 250 тис. солдатів, які вкрай вороже зустріли повідомлення про більшовицьку агресію проти України. Лише на Північному і в частинах Західного фронту нараховувалось 960 тис. українців [10].

Провід Центральної Ради не вжив відповідних заходів і не дав належної оцінки тоді, коли стало відомо, що 10 грудня 1917 р. за підписом Леніна і Троцького була відправлена спеціальна телеграма на ім'я більшовицького головнокомандувача М. Криленка в Могильов про недопущення відправлення ешелонів з українізованими військовими частинами з Північного, Західного фронтів, Балтійського флоту, а також з Петрограда, Москви, Самари та інших міст, які відправлялися поїздами в Україну для створення власних Збройних сил і участі у відсічі більшовицькій агресії. На виконання цієї телеграми були створені спеціальні транспортні військові підрозділи на чолі з ревкомами, які були наділені правами військових трибуналів. Саме вони з 15 по 25 грудня 1917 р. заарештували в ешелонах і в лісі в 500 м від станції Орша розстріляли понад 26 тис., а в лісі за 400 м від станції Ярославль близько 17 тис. українських старшин [11]. Такий самий злочин був скоєний і на вугільній станції у Харкові, де було розстріляно трибуналами ревкомів понад 10 тис. українських старшин [12]. На місці розстрілів, як розповідали місцеві білоруси Рославля, були встановлені хрести на честь офіцерів, що безневинно загинули, "православних хахлушків", які були пізніше знищені більшовиками, а на ровах, в яких знаходяться тіла розстріляних, поріс ліс. Крім того, як стало нам відомо, М. Криленко видав ще два таємні накази: перший з них передбачав відправлення солдатів-українців дрібними партіями по 50–100 осіб зі ст. Орша нібито в Україну кружними шляхами, а другий – стосувався їх повного роззброєння [13].

Довідавшись про це, українці 1-го стрілецького Фінляндського полку у кількості 1700 осіб піхоти і 400 кінноти під проводом сотника Пустовійта утворили гайдамацький курінь і таки пробилися з-під Орші на Україну, де й взяли участь в обороні Києва від більшовицької навали у січні 1918 р. [14]. Українському полку ім. Кошового К. Гордієнка також пощастило прорватися крізь більшовицькі загоны в Україну і під командою полковника В. Петрова вступити у бій під Києвом з більшовиками. 23 грудня 1917 р. більшовики знову на станції Рославль вчинили розправу над ешеленом українських солдатів, які направлялися в Україну. Більшовицькі загоны оточили і обстріляли цей ешелон, при цьому загинуло кілька українських солдатів. Більшовицький загін підірвав колію, провів роззброєння солдатів-українців ешелону, заарештував і розстріляв українських офіцерів, а поранених добили прикладами. Усі українські частини, які прибували на станцію, більшовицькі ревкоми відправляли вглиб Росії, де їх роззброювали. Солдати-українці, яким з великими труднощами вдалося добратися до Києва, розповідали про варварську поведінку красноармійців, які грабували навіть рядових солдатів.

Такою ж була доля українізованих частин XII армії Північного фронту, які 15 грудня 1917 р. вирушили з-під Ревеля на оборону України від більшовицької агресії. На станції Рогачев їх ешелон був оточений і роззброєний, а солдатів-українців посадили до потягів і відправили до більшовицької Ставки в Могильов. Тут їм запропонували вступити до красноармійських загонів, але після відмови їх кинули у в'язниці Орла і Курська [15].

Отже, українські партії, що становили основу Центральної Ради, відверто декларували радикально-соціалістичні плани перебудови життя, але були обережними щодо висунення гасла неза-

лежності України, як і щодо проголошення останньої навіть тоді, коли після більшовицького перевороту законного уряду в Російській державі вже не було і Україна стала незалежною де-факто [16].

У цей період на Україну звернули увагу держави Антанти, які сподівалися, що Україна стане їхнім союзником у війні проти Четвірного Союзу. На таку позицію країн Антанти вплинули також рапорти військових місій про еволюціонування російської армії, послаблення внаслідок цього її бойового духу. Становище, що склалося, загрожувало ліквідацією Східного фронту на основі перемир'я Росії з Німеччиною, а це, своєю чергою, дало б змогу німцям перекинути свої дивізії проти Антанти на Західному фронті. Антанта тепер поклала сподівання на Україну й "українізовані полки", бойовий стан яких був високим [17].

Першим відвідав Центральну Раду у липні 1917 р. аташе японського посольства у Петрограді Ашіда. У серпні того самого року приїхав до Києва французький журналіст Жан Полісіс з напівофіційною місією нав'язати контакти з представниками Центральної Ради. У жовтні прибули до Києва французькі представники – генерал Табуї та полковник Перльс, які дуже цікавилися українською військовою справою [18].

До певних здобутків Центральної Ради та її Генерального секретаріату варто зарахувати успіхи в плані зовнішньополітичного визнання України. Уже після підписання у Парижі 23 грудня 1917 р. англо-французької конвенції щодо діяльності на півдні Росії, країни Антанти зробили крок до визнання Української Народної Республіки [19]. Спочатку французький посланник у Румунії Сен-Оларс підписав наказ про призначення генерала Табуї особливим уповноваженим Французької Республіки в Україні.

Після вбивства російського генерала Духоніна в Могилеві та більшовизації Ставки російської армії 3 грудня 1917 р. до Києва прибули генерали: англійський – Бартер, французький – Лаернь, італійський – Ромеї, японський – Таканачі, бельгійський – Ріккель, румунський – Коанда та сербський полковник Лентієвич, і усі вони виявили готовність допомогти Україні людьми і зброєю, якщо вона погодиться утримати якнайдовше німецький фронт. Сербські і хорватські частини, які були організовані з військовополонених у кількості 24 тисяч одиниць, виявили готовність влитися в Українську армію; це саме готові були зробити чеські легіонери [20].

Немає сумніву, це був значний крок на шляху до міжнародного визнання України. Однак водночас не варто забувати: по-перше, ці документи не можуть свідчити про остаточне визнання України як незалежної держави, хоча б тому, що вона сама не проголосувала себе незалежною; по-друге, в згаданих документах ненав'язливо, але цілком певно йшлося про підтримку України державами Антанти саме в справі організації спільної боротьби з країнами Четвірного блоку, і тому подальша антиукраїнська позиція Франції і Англії після укладання дружньої угоди між урядом Центральної Ради та Німеччиною і Австро-Угорщиною не повинна дивувати. Підвищений інтерес французького та англійського урядів до України був зумовлений передусім їх цілком зрозумілим страхом перед ліквідацією Східного фронту, передислокацією дивізій Німеччини та Австро-Угорщини на захід, де на відстані 100 км від Парижа четвертий рік не стихали запеклі та виснажливі для обох сторін бої [21].

Така загроза стала особливо реальною після того, як 2 грудня 1917 р. у Бресті була підписана угода про перемир'я між радянською Росією та Німеччиною, а через тиждень між ними розпочались мирні переговори. Країнам Антанти треба було забезпечити хоч якусь противагу Німеччині та Австро-Угорщині на Сході, а оскільки більшовики взяли прямий курс на підписання миру з останніми, то розраховувати можна було лише на Україну. Тому, коли на мирні переговори з Центральними країнами пішла й Україна, держави Антанти фактично анулювали її попереднє визнання. Єдиною силою, на яку вони могли після цього розраховувати у Східній Європі, була Добровольча армія на півдні Росії, а її керівництво за жодних умов не погоджувалося визнавати самостійність новоутворених на терені колишньої Російської імперії республік, насамперед найбільшої серед них – УНР.

Водночас із встановленням у грудні 1917 р. сприятливих взаємин з Францією і Англією, дедалі більше зростала напруженість у відносинах з більшовиками. У Росії почалася громадянська

війна. Уряд області Війська Донського, як і керівництво інших козацьких земель, та й не тільки їх, не збиралися визнавати більшовицький Раднарком. У своїй боротьбі з донськими козаками (з керівництвом яких, до речі, Центральна Рада вже кілька місяців мала цілком приязні взаємини), більшовики намагалися скористатись як базою східними областями України, в окремих центрах якої була встановлена радянська влада. Зрозуміло, що віддані Центральній Раді війська намагалися не пропускати ці загоны в Україну, роззброювали їх, коли вони все ж таки пробиралися туди. До того ж Центральна Рада не чинила жодних перешкод поверненню з фронту до своїх домівок донських, кубанських та уральських козаків (зрозуміло, що з кіньми та зброєю). По-перше, не було ні моральних, ні політичних підстав перешкоджати цьому (як того вимагали більшовики), а, по-друге, уся Україна опинилася б у стані анархії і збройної боротьби українських та козацьких частин, які б зі зброєю в руках пробивалися до своїх станиць через їхню територію.

4 грудня 1917 р. Центральна Рада отримала від більшовицького Раднаркому підготовлений попереднього дня Леніним і Троцьким ультиматум: "Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради". У цьому документі визнавалося право українського народу на власну державність та самовизначення, аж до відокремлення від Росії, але далі йшлося про те, що Центральна Рада начебто стала на буржуазні позиції і розпочала контрреволюційну діяльність проти радянської Російської Республіки. Тому Раднарком не визнає Центральну Раду як уповноваженого представника усього українського народу і вимагає від неї не пропускати через територію України козацькі частини на Дон, Урал тощо, й припинити роззброєння красних військ і частин Красної гвардії на території України. У разі неотримання протягом 48 годин згоди на виконання висунутих вимог, більшовицька Росія вважає, що Українська Центральна Рада перебуває у стані відвертої війни з владою рад у Росії та в Україні [22].

Уряд УЦР, як і абсолютна більшість делегатів I Всеукраїнського з'їзду рад, що саме у цей день розпочався у Києві, відхилив цей ультиматум. Однак офіційна відповідь Генерального секретаріату від 7 грудня була витримана у м'яких тонах. У ній українська сторона вела мову про те, що переговори про "полагодження спору між Російською Республікою та Україною" залежать від відмови першої від втручання у внутрішні справи другої, та висловлювалося сподівання, що "братній спір буде усунений для обопільного вдоволення", при цьому також висловлювалася "готовність напружити всі сили для досягнення цієї мети" [23].

Раднарком наступного дня висловив категоричне незадоволення такою відповіддю, наголосивши, що "порозуміння з Радою можливе тільки за умови, що Рада відмовиться підтримувати як Каледіна, так і всю контрреволюційну змову буржуазії та кадетів" [24].

Проте українське керівництво перебувало на позиції нейтралітету* і визнання за козаками урядами південних регіонів Росії (з якими, до речі, про це було домовлено ще у вересні 1917 р. на Київському форумі народів Російської держави) такого ж легітимного статусу, як і за Раднаркомом губерній Великої Росії. Це давало привід для агресії російських більшовиків проти України.

5 грудня 1917 р. протоколом № 19 більшовицький Раднарком ухвалив: "Вважати Раду в стані війни з нами" [25]. Для керівництва війною була утворена комісія у складі Леніна, Сталіна, Троцького, уповноважена діяти в українському питанні від імені Раднаркому. Їй було доручено "вжити відповідні активні заходи по зносінах із Ставкою" [26], тобто з армією. На тому ж засіданні Раднаркому командувачем військ проти Центральної Ради був призначений В.О. Антонов-Овсієнко. "Прямим завданням тов. Антонова, – говорилося в постанові Раднаркому, – повинна бути організація боротьби і бойових дій з Радою" [27].

6 грудня 1917 р. за вказівкою Леніна главноверху М.В. Криленку у Ставку передано наказ: "Відповідь Центральної Ради вважаємо недостатньою. Війна оголошена. Відповідальність за долю демократичного миру, який зриває Рада, падає цілком на Раду. Пропонуємо рушити далі на нещадну боротьбу з каледінцями. Тих, хто заважає просуванню революційних військ проти каледінців, ламайте неухильно. Не допускайте роззброєння червоних військ. Всі вільні сили повинні бути кинуті на боротьбу з контрреволюцією" [29].

Головнокомандувач більшовицької армії М.В. Кириленко, виконуючи вказівки Леніна і Троцького, вислав директиви частинам на Південно-Західному і Румунському фронті, щоб вони

включились у боротьбу проти УЦР і її місцевих органів влади. Виконуючи ці директиви, на Південно-Західний фронт була направлена уповноважена ЦК більшовицької партії Е. Бош, яка прибула в 48-й окремих важкий артилерійський дивізіон, який нараховував понад 1500 солдатів і офіцерів і близько 980 одиниць техніки. Цей дивізіон входив до складу 32-го армійського корпусу Особливої армії Південно-Західного фронту. Командиром дивізіону був більшовик М.Н. Коковихін. Е. Бош разом з ним, виконуючи вказівку більшовицької партії, повантажили солдатів і командирів дивізіону в залізничні вагони на ст. Броди і Радзивилів і направилися на боротьбу проти УЦР з заходу. Однак командувач 1-м Українським корпусом генерал П. Скоропадський оточив їх на ст. Шепетівка і Козятин. Всі вони були роззброєні, їм видано на три дні сухих пайків і скеровано в Росію. Після перетину кордону з Україною, більшовики їх озброїли: направили на боротьбу проти Кубанської Республіки, де під керівництвом Е. Бош було знищено понад 1 млн. українців, в тому числі дітей, жінок і стариків [30].

Так розпочалася війна радянської Росії із законною владою в Українській Народній Республіці, а фактично проти незалежності українського народу, її розгортання пройшло у кілька етапів. Перше, що привертає увагу, – підкреслює В. Дорошевич, – війна розпочалася під гаслом встановлення в Україні диктатури пролетаріату у формі радянської влади, бо тільки ця влада могла забезпечити перехід до соціалізму українського народу [30]. Реалізуючи це гасло, українські більшовики розгорнули широкомасштабну боротьбу за створення більшовицьких рад на усій території України. Створення таких рад, на погляд Раднаркому, дало змогу скликати I Всеукраїнський з'їзд Рад, на якому б УЦР передала владу більшовицькому уряду робітників, біднішого селянства і солдатів. Рада народних комісарів в особі Сталіна заявила представникові Центральної Ради І.В. Поршу 30 листопада 1917 р.: "Наша загальна думка – негайно скликати крайовий з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів в Україні. Питання про Радянську владу в центрі і на місцях не допускають жодних поступок". Українські більшовики доклали чимало зусиль для виконання вказівок Центру про організацію крайового з'їзду рад. За їхньою ініціативою в Україні у грудні 1917 р. було організовано близько 300 рад [32]. Ті з них, що перебували під впливом більшовиків, виступали органами диктатури пролетаріату, як, наприклад, у Криворізько-Донецькому басейні, де функціонувало 140 рад. Спираючись на діяльність цих рад, українські більшовики вирішили скликати I Всеукраїнський з'їзд рад 4–5 грудня 1917 р. у Києві, запросивши взяти участь у ньому і Центральну Раду. Коли зібрався цей з'їзд, то з'ясувалось, що із 300 на з'їзді було представлено лише 49 рад (16,3 %) у кількості 124 осіб [33]. Усього ж на з'їзді були присутні 1300 делегатів [34]. З'їзд підтвердив волю українського народу, виявлену на виборах до Установчих зборів, і висловив вотум довіри Центральній Раді, оскільки проголошенням III Універсалу Центральна Рада стала на шлях широких соціальних реформ і приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих Зборів [35].

Делегати-більшовики у кількості 124 осіб, не підкорившись рішенням більшості з'їзду, покинули його і 6(19) грудня 1917 р. на своїй нараді, виконуючи вказівку Центру про встановлення Радянської влади будь-якою ціною, прийняли рішення про нещадну боротьбу з Центральною Радою, про негайне обрання Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету і про необхідність переїхати для продовження роботи до Харкова [36]. У Харкові на той час уже був ліквідований суверенітет УНР армією більшовицької Росії, на що вказує відповідь Леніна главоверху М.В. Криленку від 11 грудня 1917 р. на прохання останнього дозволити приїхати у Петроград для доповіді Раднаркому про хід боротьби з Центральною Радою: "При від'їзді передайте розпорядження найбільш енергійним людям того, щоб у Харкові, можливо, скоріше опинилося більше цілком надійних військ і щоб пересування йшло, не зупиняючись ні перед якими перешкодами і ніякими іншими міркуваннями. Ленін". І далі: "Ми вкрай збентежені неенергійним рухом військ з фронту на Харків. Вживте заходів, аж до найреволюційніших, для найенергійнішого руху військ і притому у великій кількості на Харків. Ленін" [37].

У цей час у Харкові зібрався надзвичайний III з'їзд рад Донецького і Криворізького басейнів для обговорення поточних політичних питань. Однак з'їзд, як з'ясувалося, виявився неправомочним, оскільки на ньому із 140 рад області було представлено усього 46 (32,8 %) у кількості 77 осіб. За

регламентом, прийнятим одногосно попереднім обласним з'їздом рад, для правомочності з'їзду необхідно було, щоб на ньому було представлено половину рад області. Проте більшовицька фракція з'їзду, посилаючись на винятковість політичного моменту, домогалася проголошення з'їзду правомочним.

У чому ж полягала винятковість політичного моменту? Більшовицький Раднарком вимагав, не рахуючись ні з чим, проголошення Радянської влади в Україні з метою офіційного виправдання бойових дій В.О. Антонова-Овсієнка. Ця вимога Центру була передана обласному з'їзду рад Донецького і Криворізького басейнів С.С. Бакинським, представником обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, скерованого з Києва до Петрограда для обговорення принципів партійного будівництва в Україні [38].

Будучи неправомочним, так званий обласний з'їзд об'єднався з групою представників 49 рад у кількості 124 осіб, які брали участь у I Всеукраїнському з'їзді рад у Києві, і проголосив себе з'їздом рад робітничих і солдатських депутатів України за участю частини селянських депутатів [39]. Отже, влада рад в Україні була проголошена від імені 96 рад із 300, що функціонували в Україні. Це менше третини. Отже, волю усього українського народу цей самозваний з'їзд не відображав, та й не міг відображати. Більшовицька фракція з'їзду, яка взяла на себе відповідальність, усупереч волі українського народу до незалежності, проголосила радянську владу в Україні, спираючись усього на 10 відсотків її виборців. Переважно це було російськомовне населення, яке працювало на підприємствах не національного, а всеросійського масштабу. Тому радянська влада була владою меншості над більшістю. Вона мала цілковито протицентристський характер. І, звичайно, уряд, створений з'їздом, так званий Народний секретаріат, був позбавлений підтримки народу. "Називали себе урядом, – згадував В. Затонський, – та самі до того ставилися трохи гумористично. Та й насправді: який же з нас уряд був без армії, фактично без території, бо навіть Харківська Рада нас не визнавала. Апарату жодного... [40]. Такий уряд міг мати тільки маріонетковий характер, не маючи національного фунту. Він був створений "по случаю", тобто мав єдине завдання: організувати боротьбу з Центральною Радою, значить – із прагненням українського народу до незалежності.

Збройна агресія більшовицької Росії проти УНР під виглядом боротьби Української Радянської Республіки, що визнала себе у складі більшовицької Російської Федерації, проти влади "буржуазної" Центральної Ради, розпочалася відразу ж після її проголошення. 12 грудня 1917 р., у день закриття організованого більшовицькими делегатами в Харкові з'їзду рад, В.О. Антонов-Овсієнко формує там штаб більшовицьких військ Південного фронту, які розпочинають бойові дії [41]. Їх першочерговим завданням було встановити контроль над промисловими центрами Донбасу та Катеринославського Лівобережжя, де б вони не тільки оволоділи виробничими ресурсами, а й могли розраховувати на поповнення за рахунок красногвардійських загонів. До того ж, перекиваючи вузлові залізничні станції, червоні війська запобігали можливості спільних дій проти них сил Центральної Ради та Донського уряду генерала О. Каледіна, коли б вони об'єдналися для цього. Сформований у Харкові Південний фронт був спрямований і проти України, і проти Дону, але, на жаль, їх уряди не об'єднали свої сили для скоординованих дій проти спільного ворога. На заваді стояв великодержавний російський шовінізм – невизнання України як незалежної держави.

5 січня 1918 р. розпочався загальний наступ більшовицьких частин під верховним командуванням Антонова-Овсієнка проти сил Української Центральної Ради. Вони склалися з трьох основних груп: Муравйова, що дислокувався до того в Харкові, Берзіна – у Гомелі й Знаменського – у Брянську. До того ж велика армійська група Єгорова, спираючись на Катеринослав, діяла на придніпровському півдні України. Ці три військові групи мали завдання об'єднатися у районі залізничних вузлів Бахмач–Конотоп і рухатися на Київ. Загони Муравйова 6 січня заволоділи Полтавою (і отримали від командувача наказ "нещадно вирізати всю місцеву буржуазію"). 11 січня вони вийшли на лінію Сули, захопивши Лубни й Ромни. Червоні війська просувалися на Україну з півночі, займаючи Новгород-Сіверський, Глухів та Конотоп. 14 січня усі вони, наступаючи на Київ, об'єдналися в Бахмачі. Там їм намагалися чинити опір прибулі на цю станцію напередодні українські курсанти із Військової школи. У Бахмачі Муравйов перебрав командування над усіма

красними частинами і звідси розпочав прямий наступ на Київ, зустрівши опір лише на підступах до Ніжина на станції Крути 17 січня. За іншими даними, бій тут відбувся 15 січня [44].

Хід подій цього трагічного дня, коли близько 500 юнаків київських навчальних закладів намагалися стримати наступ не менш як удесятеро численнішого більшовицького війська, докладно висвітлено у спеціальній літературі [45]. Проте у зображенні обставин, пов'язаних із боєм під Крутами, ми маємо справу з двома доволі протилежними версіями. Перша, що належить військовому керівництву УНР, а згодом і Директорії, наголошує на героїзмі київської молоді, але ухиляється від оцінки доцільності рішень самого командування. Другої версії дотримуються українські діячі, які критично ставилися до стану організації військової справи в УНР, і тому, віддаючи належне мужності юнаків, що зі зброєю в руках загинули, захищаючи Україну від більшовиків, вважали, що кидати кілька сотень учнівської молоді на тисячі професійних військових було божевільям, а з морального погляду – злочином.

Більшовицькі сили протягом січня 1918 р., коли Красная армія займала Лівобережжя, піднімали збройні повстання у містах і західніше від Дніпра. Так, 10 січня влада Центральної Ради була ліквідована у Вінниці та Жмеринці, а 16 січня пробільшовицькі сили перемогли після дводенних боїв в Одесі. Навряд чи випадково, що саме у цей день більшовики підняли повстання проти Центральної Ради і в столиці України [46].

Усі ці дні в Києві панував неспокій. Ще у грудні 1917 р., незважаючи на привітання країн Антанти, керівникам Центральної Ради було зрозуміло, що продовжувати війну з Центральними країнами, а ще й за умов більшовицької інтервенції зі Сходу, немає жодної можливості.

Поштовхом до участі України у мирних переговорах стали переговори більшовицького уряду Росії з Німеччиною у Бресті. Перед тим, 2 грудня 1917 р., вони підписали угоду про перемир'я. Делегація більшовиків, яку очолив Троцький, прибула у Брест 9 грудня. Вона виступила від імені усіх народів Росії, зокрема й від українського народу. Коли Центральній Раді стало відомо про це, вона вислала до держав Четвірного Союзу ноту протесту. У відповідь на ноту говорилося, що держави Четвірного Союзу хотіли б також бачити у Бресті українську делегацію [47]. Така делегація була сформована. Вона прибула до Бреста 21 грудня 1917 р. Її очолив український есер В. Голубович. Членами делегації були есери М. Любинський, М. Полоз, М. Севрюк, соціал-демократи М. Левитський та С. Остапенко.

Перед від'їздом у Брест із делегацією зустрічався Голова Центральної Ради М. Грушевський. Він дав інструкцію: домагатися включення до складу Української Народної Республіки Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя, щоб жодного клаптика української землі не залишилося під чужоземним пануванням. У разі, коли б Австро-Угорщина не погодилися поступитися українськими землями, що їй належали, то домагатися хоча б створення з українських земель, що входили до Австро-Угорщини, окремого коронного краю з широкою автономією [48].

На переговорах у Бресті були присутні: від Німеччини – державний секретар закордонних справ Р. фон Кюльман і його заступник, начальник штабу східної групи німецьких військ М. Гофман; від Австро-Угорщини – міністр закордонних справ О. Чернін; від Болгарії – міністр юстиції Попов і генерал Ганчев (пізніше Попова замінив голова ради міністрів Родославов), від Туреччини – посол у Берліні Ібрагім Гаккі Паша і державний секретар Ахмет Нессім Бей (пізніше прибув великий візир Талат Паша) [49]. До складу делегації Росії, крім Троцького, входили також Йоффе, Каменєв та ін.

30 грудня харківський уряд УНР прийняв рішення про участь своїх представників на Брестських переговорах у складі делегації більшовицької Росії, оскільки як з окремою, самостійною стороною держави німецької коаліції вести справи з ним відмовилися.

Після прибуття до Бреста українська делегація заявила представнику російської делегації Каменєву, що Україна не визнає Раднарком всеросійським урядом. Водночас делегація повідомила генерала Гофмана, що вона не має нічого спільного з російським більшовизмом.

Окрему заяву зробив голова австро-угорської делегації граф Чернін. Він заявив, що під час підписання перемир'я делегація більшовицького російського уряду говорила за всю Росію, а тепер,

коли вона визнала за Україною право самовизначення, то немає жодних заперечень щодо участі делегатів України у переговорах.

24 грудня 1917 р. українська делегація розпочала свої переговори у Бресті. Вона заявила, що вимагає визнання України як самостійної держави, без чого не вважає можливим приступити до переговорів про мир. Делегація підкреслила, що умовою миру вона ставить приєднання до України Холмщини і Підляшшя та проведення плебісциту у Східній Галичині, Буковині і Закарпатті. Австро-Угорщина не погоджувалася на передачу Галичини та Буковини Україні: це ускладнювало відносини Австро-Угорщини з Польщею. Вона рішуче відкинула цю вимогу української делегації. У той самий час за певних умов вона погоджувалася визнати незалежність УНР. Головними за цих умов було визнання старих кордонів між Австро-Угорщиною й Україною, а також офіційне проголошення незалежності УНР [50].

Уміле проведення українською делегацією переговорів привело до того, що вже 28 грудня 1917 р. самостійність української делегації визнали як держави Четвірного Союзу, так і делегація більшовицької Росії. Це була перша перемога.

Делегація УНР продовжувала ставити вимоги приєднання до України українських земель, що входили до Австро-Угорщини. Здавалося, переговори зайшли у безвихідь. Тим часом як внутрішнє, так і міжнародне становище Австро-Угорщини погіршувалося, Чернін змушений був звернутися за інструкціями до Відня. Питання було винесене на засідання коронної ради. Після гострих суперечок на пропозицію міністра фінансів Буряна було прийнято компромісне рішення погодитися з вимогою української делегації, за винятком питання про самовизначення Закарпатської України, стосовно інших українських земель підписати таємний договір [51].

5 січня 1918 р. за пропозицією Троцького на переговорах у Бресті була зроблена перерва, під час якої йшла активна підготовка кожної делегації до нового етапу переговорів. Щоб зміцнити свої позиції у питанні Галичини, українська делегація вирішила залучитися меморандумом галичан про їхні вимоги. Його підготував Лозинський. У меморандумі йшлося про об'єднання українських земель Австро-Угорщини у коронний край [52].

Визнання країнами Четвірного Союзу УНР як суб'єкта міжнародних відносин було значним досягненням її делегації, яку очолювали Севрюк і Лозинський. До того ж не варто забувати, що дипломатам Німеччини і Австро-Угорщини було вигідно вести переговори з двома, та ще й з воюючими між собою контрагентами, використовуючи суперечності між ними. На відміну від делегації російських більшовиків, очолюваної Троцьким, українська сторона знаходила порозуміння з дипломатами Центральних країн, тим більше, що протягом січня 1918 р. територія, підконтрольна Центральній Раді, увесь час зменшувалася. Однак для укладання повноцінної мирної угоди потрібне було офіційне проголошення України незалежною державою. Це і було здійснено актом прийняття IV Універсалу, датованого 9 січня 1918 р.

Так, "під несумнівним тиском солдатських лав лідери українських партій врешті-решт спромоглися проголосити самостійність" у IV Універсалі, датованому 9 січня 1918 р. [53]. Не останню роль у здійсненні цього кроку відіграли і Центральні держави, зокрема Австро-Угорщина, яка офіційно вимагала незалежності УНР, щоб укласти з нею повноцінну мирну угоду. Отже, під тиском солдатських загонів знизу та з огляду на необхідність укладання мирної угоди за міжнародними стандартами, уряд УНР нарешті оголосив: "Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, суверенною Державою Українського Народу" [54].

Центральна Рада визначила також новий склад делегації УНР у Бресті, до якого увійшли О. Севрюк, М. Левитський і М. Любинський. Крім російської та української делегацій до Бреста прибула делегація від Харківського народного секретаріату у складі О. Медведєва та В. Шахрая. Троцький, заявляючи, що більша частина України належить до Харківського народного секретаріату і що вплив Центральної Ради зменшився, вимагав визнати Харківський народний секретаріат за дійсний український уряд [55].

Севрюк та Любинський виявили багато такту й дипломатичного хисту і відстояли права Української Народної Республіки, підтверджені IV Універсалом. Промову Любинського генерал Гофман назвав у своїх спогадах "надзвичайно красномовною". Спроба Троцького опротестувати

докази Любинського була знехтувана офіційною заявою представників самостійної Української Народної Республіки.

Це була велика перемога молоді української дипломатії. Хоча їхні партнери заявляли, що не погодяться на мир, якщо Київ упав, їм вдалося домогтися підписання мирного договору у ніч з 8 на 9 лютого, коли Мала Рада та міністри покинули столицю. У ніч з 26 на 27 січня 1918 р. мирний договір між Україною і державами Четвірного Союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина) був підписаний [56].

Після підписання Брестського мирного договору у ніч з 26 на 27 січня 1918 р. між Україною і державами Четвірного Союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина), зокрема діячі УЦР, не врахували, що політична ситуація змінилася кардинально.

Брестський мирний договір мав 10 статей: 1 стаття визнавала самостійність України; 2 – визначала її кордони; 3 – встановлювала порядок евакуації союзних військ; 4 – засвідчувала дипломатичні зв'язки України з державами Четвірного Союзу; 5 – вирішувала про відмову сторін від воєнних контрибуцій; 6 – регулювала питання військовополонених; 7 – регулювала господарські справи (взаємне постачання сільськогосподарських і промислових "лишків", зокрема постачання Україною 1 млн. тонн зерна, м'яса, круп до липня 1918 р.); 8 – відновлювала правові зносини між сторонами; 9 – встановлювала, що усі умови договору становлять одну цілість; 10 стаття стверджувала автентичність усіх текстів договору [57].

У Брестському мирному договорі була таємна стаття про поділ Галичини на польську та українську та об'єднання української Галичини в один коронний край [58].

Додатковими умовами Брестського мирного договору була збройна допомога УНР у боротьбі проти більшовицьких військ в Україні та позика їй у сумі 1 млрд. крб. [59].

Отже, Брестський мирний договір був першим мирним договором УНР, що виникла на руїнах Російської імперії 1917 р. Він вводив Україну як незалежну державу в сім'ю вільних держав світу і тому був великим успіхом молоді української дипломатії.

Зауважимо, що підписання Брестського миру застало Центральну Раду на Волині. З наступом німецьких військ на Україну більшовики відступили. Центральна Рада 2 березня 1918 р. повернулася до Києва, а 3 березня сюди дисципліновано увійшли німецькі частини, їх виправка, акуратність, загальний порядок вразили киян, які дивилися на них з подвійним почуттям: з одного боку, це були ще вчорашні супротивники, чия поява засвідчувала повну поразку у війні, а з іншого, – ці вояки несли мир, спокій, гарантію безпеки, тобто те, що люди почали особливо цінувати після більшовицької окупації. І Київ набув зовсім нового вигляду: спустілий та мертвий при більшовиках, він пожвавився та прибадьорився [59].

Можна погодитися з оцінкою П. Скоропадського приходу в Україну німецьких військ у березні 1918 р.: "Вони врятували Україну від повної руїни та анархії, і вони були потрібні Україні доти, доки вона не привчиться стояти на своїх власних ногах. Як відомо, народності, що не мають своєї держави довгий час, гублять здібність до організації себе власними силами і повертають знову собі це уміння поволі, при щасливому збігу обставин. Такий щасливий збіг обставин для України якраз і наступив тоді, коли німецька армія оборонила край від зовнішніх та внутрішніх руйницьких сил за дуже дешево, порівняно, ціну: експорт кількох десятків мільйонів пудів хліба в обмін на потрібні краєві фабричні вироби" [60].

Економічний та виробничий потенціал України, відомий як українським делегатам у Бресті, так і німецько-австро-угорським, давав змогу розраховувати на виконання українською стороною цих зобов'язань, які вона мала на себе взяти. Звичайно, виконати ці умови Україна могла лише тоді, коли б її соціально-економічне та громадсько-політичне життя увійшло б у нормальне річище і люди приступили б до повсякденної праці. Із зовнішнього боку саме це і мали гарантувати іноземні війська, які звільнили країну від більшовиків.

Однак це була хоч і необхідна, але недостатня передумова переходу до нормального господарського життя. Приймаючи рішення про розміщення своїх військ в Україні, керівники держав німецької коаліції не уявляли, що їм доведеться мати справу з територією, на якій ліквідована система адміністративного управління, і з урядом, який немає жодних засобів контролювати хід

справ на місцях чи принаймні конструктивно впливати на їхній перебіг. Такий жахливий стан виконавчої та судової влади, а, по суті, їх повна відсутність на величезній території від Дністра до Дону з озброєним населенням, що вже відчуло смак анархії та свавілля, ніхто в Центральних країнах передбачити не міг [61].

У дипломатичних документах проголошувалося, що єдиною метою союзників є запобігання більшовицькій агресії і відновлення в Україні законної влади – Центральної Ради. Фактично встановлювався звичайний окупаційний режим. Командувач збройних сил Німеччини генерал Людендорф пізніше так визначив їхні головні цілі: "На Україні треба було придушити більшовизм і створювати там такі умови, щоб мати можливість видобувати з неї воєнні вигоди й вивозити хліб та сировину" [62].

Окупована територія була поділена на дві частини: Австро-Угорщина зайняла південно-західну Волинь, Подільську, Херсонську і Катеринославську губернії; Німеччина – усі інші; Миколаїв, Маріуполь і Ростов-на-Дону мали змішані гарнізони. Кам'яновугільна і залізорудна промисловості підпорядковувалися спільному управлінню. Утворена на паритетних засадах комісія розподіляла вугілля за принципом, встановленим у Берліні: насамперед задовольнялися потреби залізниць, потім – воєнного і торговельного флотів на Чорному морі тощо. Централізоване управління залізницями і водним транспортом підлягало контролю німецького командування.

Від уряду УНР окупаційна влада чекала пояснення стосовно питання: чи змінять умови окупації його попередній курс, чи він залишиться незмінним. Розуміючи це, Центральна Рада 1 березня 1918 р. заявила, що все має бути так, як було: як віддала вона всю землю робочому народу, так на тім і стоїть, і закони, видані на користь робітників, також залишатимуться в силі. Рада готувалася до скликання проголошених III Універсалом Українських Установчих Зборів, які мали підтвердити її соціально-економічні реформи, зокрема соціалізацію землі. Була проголошена дата скликання – 12 травня 1918 р.

Однак діячі Центральної Ради не враховували, що політична ситуація змінилася кардинально. Півмільйонна окупаційна армія самою своєю присутністю ліквідувала попередній стан революційної ситуації, за якою здійснювалися соціально-економічні перетворення. Спираючись на солідарність буржуазно-юнкерського офіцерського корпусу кайзерівської і царської армій, великі землевласники стали вимагати повернення конфіскованої власності. Зокрема, у квітні 1918 р. велика група землевласників-поляків з Волині і Поділля звернулася до австрійського уряду у Відні і безпосередньо до командування 2-ї австрійської армії з настійними вимогами змусити селян сплатити або відробити заподіяну їхньому майну шкоду. Промислово-фінансові кола категорично поставили питання про скасування або перегляд робітничого законодавства. У багатомільйонному селянстві зростає активність заможніших верств, налаштованих відновити приватну власність на землю, тобто відмовитися від її соціалізації. До того ж незадоволення бідняцьких верств селянства, становище яких в умовах окупації різко погіршилося, знаходило вияв у партизанському русі, що поширювався. Нарешті, природне в умовах громадянської війни та окупації послаблення державних інститутів, які Центральна Рада прагнула будувати в демократичний спосіб, призводило до повсюдного хаосу і безладдя. Чим далі, тим більше центральний уряд не міг контролювати становище на місцях.

Серйозний конфлікт між Центральною Радою і окупаційною адміністрацією спалахнув у зв'язку з наказом головнокомандувача німецьких військ в Україні, генерал-фельдмаршала Ейхгорна про засів полів. Значна площа під зернові могла залишитися навесні 1918 р. незасією: земельні комітети здебільшого не допускали великих землевласників до засіву, а селяни не могли своїми силами обробити усю орну землю. Плануючи закупити велику кількість хліба, німці не бажали допустити, щоб врожай зменшився унаслідок недосіву. Ейхгорн заявив у наказі, опублікованому 6 квітня 1918 р., без узгодження з українським урядом, що селяни під загрозою "заслуженої кари" не повинні перешкоджати великим землевласникам засівати лани. Міністр земельних справ Ковалевський у відповідь на це подав у відставку, мотивуючи це тим, що не може терпіти втручання німецьких начальників у свою галузь. Мала Рада відставки не прийняла.

Неприємний для Центральної Ради інцидент не набув подальшого розвитку. Однак окупаційна влада остаточно дійшла думки про здійснення державного перевороту і почала шукати сили в українському суспільстві, на які можна було б спертися в цій справі.

Тому можна цілком погодитись із твердженням П. Скоропадського, що коли б не його виступ 29 квітня, "німці кілька тижнів пізніше завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство... Тим самим не було б Української держави, яка реально появилася на світовій арені хоч у цьому короткому періоді Гетьманства" [63].

Тут доречно нагадати, що ще раніше підписання Брестського мирного договору та подальша окупація українських територій німецькими та австро-угорськими військами позбавила англо-французьку Конвенцію сили. Усе це спонукало союзників звинуватити Україну у вчиненні ворожого акту та скасувати вже дароване визнання.

Адже весь сенс Брестського договору і економічної угоди від 23 березня 1918 р. полягав у зобов'язаннях Центральної Ради поставити Німеччині та Австро-Угорщині мільйон тонн продовольства, а становище Центральної Ради підтверджувало безперспективність таких сподівань. Отже, Центральна Рада опинилася у повній ізоляції, не підтримувала її значна кількість населення, розагітована більшовицькими агентами. Ось чому 28 квітня 1918 р., коли Центральна Рада розробляла конституцію і обрала першого президента Української держави – М. Грушевського, вона була розпущена німецьким окупаційним командуванням. Через день Центральна Рада припинила своє існування і ніхто не зробив жодного кроку на її захист.

Що ж принесла своєму народу Центральна Рада за більш ніж тринадцять місяців свого існування?

По-перше, УЦР домоглася міжнародного визнання на право українського народу на свою державу, розвиток своєї культури, мови. По-друге, незалежність Української держави дипломатично визнали багато європейських держав. По-третє, своєю діяльністю вона довела, що творцем Української держави є її нація. По-четверте, з політичної точки зору Центральна Рада вистояла і не поступилася ні Тимчасовому уряду, ні більшовикам України, змусивши їх звертатися по допомогу до більшовицької Росії. До того ж Центральна Рада, проводячи в життя демократичне парламентське правління і відстоюючи українську державність, завдала удару промосковській шовіністичній політиці "єдиної неподільної Росії" і змусила як Тимчасовий уряд, так і пізніше більшовиків відступити (хоч би теоретично) від цього великоросійського постулату.

Безпосередньою причиною падіння Центральної Ради, очевидно, стала її неспроможність задовольнити німецькі вимоги. Але серед головних причин поразки була відсутність двох основних підвалин державності: дієздатної армії та відрегульованого адміністративного апарату.

Ідеологічна зашореність соціалістичними догмами не дала можливості провідникам Центральної Ради створити власні збройні сили, їх ставлення до організації національної армії було не просто байдужим, а ворожим. Лідер соціал-демократів, заступник голови Центральної Ради В. Винниченко навесні 1917 р. доводив: "Не своєї армії нам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути!" [62]. І це він говорив у той час, коли в Україні розгорнувся масовий військовий рух, що привів до українізації колишньої імперської армії. Лише за неповними даними у військах, дислокованих в Україні восени 1917 року, загальна чисельність українізованих частин становила понад 650 тис. осіб. Однак, через безвідповідальність тогочасного державного керівництва вони навіть не були внесені до реєстру.

29 квітня 1918 р. у Києві зібрався Хліборобський конгрес. Усього на з'їзді було близько 8 тис. учасників від восьми українських губерній, переважно селян. Промовці висловлювали незадоволення політикою Центральної Ради, соціалістичними експериментами і вимагали відновлення приватної власності на землю та утворення міцної влади у формі історичного гетьманату. Присутні одногolosно обрали гетьманом Павла Скоропадського – потомка древнього роду козацької старшини. З приходом до влади П. Скоропадського починається нова фаза революції в Україні.

Протягом української національної революції український народ здобув історичний досвід, яким повинні скористатися сучасні політичні лідери нації і держави, щоб уникнути аналогічних помилок.

Сьогодні, коли Україна стала самостійною державою, ми повинні якнайглибше пізнати історію боротьби за єдність і державність українського народу. Мусимо засвоїти також і трагічні уроки минулого, пам'ятаючи, що наріжним каменем розбудови Української держави нині, як і понад 93 роки тому, є передусім єдність нації і надійний захист від прихованої, а часом і відкритої московської агресії. Адже розплачуватися доведеться надто дорогою ціною, як це вже було у нашій історії.

1. Дециньський Л.Є. *Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р.* – Львів, 1982. – С.36. 2. Грушевський М. *Хто такі українці і чого вони хочуть.* – К., 1991. – С.18. 3. Павленко Ю., Храмов Ю. *Українська державність у 1917–1919 рр. (Історико-генетичний аналіз).* – К., 1995. – С.62. 4. *Чотири універсали.* – К., 1990. – С.5. 5. *Там само.* – С. 8. 6. *Там само.* – С.12. 7. Дециньський Л.Є. *Із історії боротьби УНР проти більшовицької агресії (грудень 1917 – січень 1918 рр.): уроки і сучасність // Вісник ДУ “ЛП” “Держава та армія”.* – 1999. – №377. – С. 3, 4. 8. *Там само.* – С.5. 9. *Там само.* – С.5. 10. *Там само.* – С.5. 11. *Російський Державний воєнно-історичний архів (РДВУА), ф.2012, оп.3, спр.520, арк.151.* 12. *Там само.* – ф.2012, оп.3, спр.520, арк. 151. 13. *Там само.* – ф.2610, оп.2, спр.3, арк. 18. 15. 14. *Революция на Украине. По мемуарам белых.* – М.-Л., 1930. – С.23. 15. *Чотири універсали.* – С.14. 16. *Там само.* – С.16. 17. *Полонська-Василенко Н. Історія України.* – Т.2. *Від середини XVII століття до 1923 року.* – К., 1992. – С.476, 477. 18. *Покровська І., Хорошилова Ю. Місія, приречена на невдачу // Політика і час.* – 1995. – №5. – С.73–78. 19. *Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття.* – К., 1993. – С.339, 340. 20. *Винниченко В. Відродження нації.* – Ч.ІІ. – К., 1990. – С.233, 234. 21. *Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (Історико-генетичний аналіз).* – С.75. 22. *Там само.* – С.76. 23. *Клопов Э. В. Ленин в Смольном.* – М., 1965. – С.164. 24. *Там само.* – С.164, 165. 25. *Директивы Главного командования Красной Армии (1917–1920): Сб. док.* – М., 1969. – С.15. 26. *Клопов Э. В. Ленин в Смольном.* – С.164. 27. *Там само.* – С. 164, 165. 28. *РДВІ, ф. 2014, оп.2, стр. 520, арк.241,242.* 29. *Дорошевич В. Незалежність України: Нова спроба. Загляньмо до радянських джерел // Літературна Україна.* – 1991. – 3 січ. 30. *Гамрецький Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.Й. Ради на Україні в 1917 р. (липень–грудень 1917 р.).* – К., 1974. – С.282. 31. *Пролетарская мысль // Газета.* – 1917. – 25 нояб. (18 дек.) 32. *Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918: сб. док. и матер.: в 3 т.* – К., 1957. – Т.2. – С.566. 33. *1917 год на Киевщине...* – С.440. 34. *Там само.* – С.371. 35. *Ленинский сборник.* – XXXVII. – М., 1970. – С.61, 62. 36. *Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине...* – Т.2. – С.371. 37. *Там само.* – С.570. 38. *Затонський В. Уривки спогадів про українську революцію // Архіви України.* – 1990. – №1. 39. *Там само.* 40. *Там само.*